

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА АҚПАРАТТЫҢ РӨЛІ

¹М.И.Исаева, ¹Д.Д.Ешпанова, ²Г.Ж.Көбегенова, ³Н.А. Исабаева

АНДАТПА

Қоғам дамуының жаңа бір сатысы болып табылатын ақпараттық қоғам – экономика, саясат, ғылым, білім, мәдениет және құқықтық қызмет секілді қоғам өмірінің көптеген салаларында ақпараттық технологиялардың қолданысының өсуімен ерекшеленеді. Ақпараттық қоғам жаһандану процесінің бір нәтижесі ретінде пайда болған қоғам форматы саналады. Ақпараттық қоғамдағы жаңа өзгерістердің барлығы заң жүйесі тәжірибесінде жаңа бір қызметтің пайда болуына қажеттілік туындатты және нәтижесінде жаңа бір құқықтық мәдениеттің қалыптасуына әкелді. Қазіргі қоғамдағы қолданыстағы ақпараттық технологиялардың біртіндеп құқықтық санаға әсер етуі және ақпараттық технологиялардың қызметін құқықтық реттеу қажеттілігі ақпараттық қоғамның талаптарының бірі болып табылады. Қазіргі қоғамда ақпараттың рөлінің артуы, әлеуметтік өзара әрекеттесу сипатының өзгеруі, сондай-ақ мемлекеттік билікті жүзеге асыру ерекшеліктері секілді процесстер құқықтық сананың функциясына әсер етуде.

Мақалада ақпараттық қоғам форматында құқықтық сананың өзгеруі, оған әсер ететін факторлар және құқықтық сана қызметтері баяндалады. Сондай-ақ, ақпараттық қоғам кезеңінде құқықтық сананың дамытуына бағытталған бағдарлар да қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық қоғам, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, ақпараттық технология, мемлекет, азаматтық қоғам.

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

²Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

³Ерзинджан Биналы Йылдырым Университеті, Ерзинжан, Түркия

Автор-корреспондент:
Исаева М.И.,
miraisa777@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Исаева М.И., Ешпанова Д.Д., Көбегенова Г.Ж., Исабаева Н.М. Ақпараттық қоғам жағдайында құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуында ақпараттың рөлі // Адам әлемі. – 2024. – №4 (102). – Б. 125-133.

Роль информации в формировании правового сознания и правовой культуры в информационном обществе

Аннотация. Информационное общество, являющееся новым этапом развития общества, отличается ростом использования информационных технологий во многих сферах жизни общества, таких как экономика, политика, наука, образование, культура, правовая деятельность. Информационное общество – это форма общества, возникшая в результате процесса глобализации. Все новые изменения в информационном обществе создали потребность в новой службе в практике правовой системы и, как следствие, привели к формированию новой правовой культуры. Одним из требований информационного общества является постепенное влияние информационных технологий в современном обществе на правосознание и необходимость правового регулирования деятельности информационных технологий. В современном обществе на функцию правосознания влияют такие процессы, как повышение роли информации, изменение характера социального взаимодействия, а также особенности осуществления государственной власти.

В статье описывается изменение правосознания в формате информационного общества, факторы, влияющие на него, и услуги правосознания. Также рассмотрены тенденции, направленные на развитие правосознания в период информационного общества.

Ключевые слова: информационное общество, правосознание, правовая культура, информационные технологии, государство, гражданское общество.

The Role of Information in the Formation of Legal Consciousness and Legal Culture in the Information Society

Abstract. The information society, which is a new stage of society's development, is distinguished by the growth in the use of information technologies in many spheres of society's life, such as economy, politics, science, education, culture, and legal activity. The information society is a form of society that emerged as a result of the globalization process. All the new changes in the information society has created the need for a new service in the practice of the legal system and, as a result, led to the formation of a new legal culture. One of the requirements of the information society is the gradual influence of the information technologies on modern society on the legal consciousness and the need for legal regulation of the activities of information technologies. In modern society, such processes as the increase in the role of information, the change in the nature of social interaction, as well as the peculiarities of the exercise of state power affect the function of legal consciousness.

The article describes the change of legal consciousness in the format of the information society, the factors affecting it and the services of legal consciousness. Additionally, orientations aimed at the development of legal consciousness in the period of information society are considered.

Key words: Information Society, Legal Awareness, Legal Culture, Information Technology, State, Civil Society.

Kіpіcne

Жаһандану мен ақпараттандыру жағдайында ақпараттық қоғамның қалыптасуымен қоғамның барлық саласына және мемлекеттік қызмет түрлеріне жаңа өзгерістер енді. Ақпараттық қоғам жағдайында азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесінде әлеуметтік қатынастар маңызды роль орындайды. Ақпараттық қоғамда заңнама мен құқықты қолдану тәжірибесі, сондай-ақ ақпарат көзі ретінде интернет желісін қолдану мен жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің өзара әрекеттесуінің ұйымдық-құқықтық нысандарын жетілдіру қоғамның жаңа сатысының маңызды талаптардың бірі болып табылады. Ақпараттық қоғамда мемлекеттік саясаттың нақты бағыттарын айқындау және әлеуметтік пайдалы даму бағдарламаларын әзірлеу үшін адам өмірінің әртүрлі салаларында болып жатқан процестермен анықталатын өзгерістердің құқықтық сананың дамуына әсерін зерттеу жаңа заманның маңызды талаптарының бірі болып табылады.

Ақпараттық қоғамда болып жатқан өзгерістер қоғам мүшелерінің арасындағы әлеуметтік байланыстар құрылымының да, құндылықтар жүйесінің де өзгеруімен сипатталады. Жалпы қоғам қабылдаған сананың ерекше түрі ретінде құқықтық сана әлеуметтік құрылымнан туындаған нақты заңдылықтар аясында қалыптасады. Құқықтық негіздеделердің, мазмұны мен формаларының кең тараған түсінігі ретінде қарастыратын «құқықтық сана» ұғымы ХХ ғасырдың басында Америка Құрама Штаттарында пайда болған [1, 56 б.]. Қоғамдағы құқықтық сананың дамуын қоғам дамуының кепілдерінің бірі ретінде қарастыруға бола-

ды. Құқықтық сана қалыптасқан қоғамда азаматтар өздерінің бостандықтары мен құқықтарын біледі және құқықтармен бірге жүретін міндеттерді мойындайды, өз құқықтарын іздеуде батылдық танытады, құқықтық құралдар арқылы қашан және қалай әрекет ету керектігін, құқықтардың заңмен қамтамасыз етілуін қамтамасыз ету керектігін біледі. Сонымен қатар, басқа адамдардың құқықтарын құрметтеу, әділ болу, әділеттілікке сену және заң үстемдігін мойындау сияқты оң көзқарастар дамытыған бір қоғам ретінде сипатталады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Ақпараттық прогрестің жетістіктерін қоғам мен мемлекеттің қызметіне енгізу жылдамдығы үнемі артуымен қоғамдық қатынастардың жаңа бір формасы ретінде – электронды форматы қалыптасты. Қоғамның жаңа ақпараттық түріне көшу кезінде экономика, саясат, ғылым, білім, мәдениет және құқықтық қызмет секілді көптеген салаларда ақпараттық технологиялардың қолданысы басымдылыққа ие болды. Мақалада ақпараттық қоғам жағдайында құқықтық реттеу қызметіндегі маңызды саналатын құқықтық сана мен құқықтық мәдениет функцияларының рөлі ашылды. Яғни, ақпараттық технологиялардың құқықтық санаға әсер ететін маңызды факторлардың бірі ретінде бір-бірімен қатынасын анықтау. Зерттеуде талдау, саралау, сыни әдістері қолданылды. Зерттеудің теориялық негізін мемлекет және құқық теориясы, салалық заң ғылымдары, саясаттану, философия, әлеуметтану, құқықтық психология саласындағы отандық және шет елдік ғалымдардың еңбектері құрайды.

Құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуында ақпараттың рөлі

Құқықтық мемлекеттің және азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуында құқықтық сана мен құқықтық мәдениет қажетті ресурстардың бірі. Құқықтық сана тақырыбы әлеуметтік-құқықтық ғылымдар саласында әлі де зерттеуді қажет ететін маңызды тақырыптардың бірі. Құқықтық сана ұғымының шығуы ХХ ғасырдың басында АҚШ-та пайда болған [1, 56 б.] және бүгінге дейін ғылым саласында жан-жақты зерттеуді қажет ететін маңызды тақырыптардың бірі саналады.

Ақпараттық қоғамның негізгі ерекшелігі технологиялық негіздегі жаһандық телекоммуникациялық желілер қазіргі заманғы құқықтық мәдениетті қалыптастыруға әсер ететін шешуші факторлардың бірі ретінде саналады. Азаматтардың құқықтық мәдениетіне ақпараттар көзі әсерінің нәтижесі ретінде азаматтардың ұстанымы мен көзқарасының өзгеру процесі, яғни азаматтардың құқықтық мәдениетінің түрленуі көрініс тапқанын байқауға болады. Құқықтық мәдениеттің өзіндік нормалары құқықтық нормаларды жасайды және құқықтық мәдениет құқықтың қайнар көзі. Қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер заңға өзгерістер әкеледі, нәтижесінде бұл өзгерістер саяси және құқықтық процестің бастамашысы болып табылады [2, 287 б.]. Құқықтық мәдениетті, құқықтық өлшемге ие әлеуметтік қатынастар мен мінез-құлықтардың үлгісі ретінде анықтауға болады. Құқықтық мәдениет ұғымы идеяларды, көзқарастарды, құндылықтарды және мазмұны жағынан құқықтық болып саналатын пікірлерді қамтиды [3, 3247 б.]. Сондай-ақ, құқықтық мәдениетті қалыптастыру процесінде интернет желісінің әсері: ақпараттық қоғам мәдениетін қалыптастыру; мемлекет пен қоғам, мемлекет пен тұлға арасындағы қарым-қатынасты өзгерту; мемлекет пен демократияның функцияларын өзгерту; қоғамдық өмірдің негізгі салаларындағы (өндіріс, тұтыну, ойын-сауық, білім беру, коммуникация сферасында) құқықтық ақпаратты сақтау, тарату және пайдалану; құқықтық білім беру саласындағы өзгерістер секілді кең саланы қамтиды [4, 9 б.].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде құқықтық сана категориясына әртүрлі аспектілерде анықтама берілген. Ақпараттық қоғам шарттарында құқықтық сана – ақпараттық қоғамның ықпалымен қарқынды да-

мып келе жатқан, құқықтық маңызды жағдайларда адамның мінез-құлқын реттеуге арналған және ақпараттық технологиялар арқылы алынған ақпаратқа, сондай-ақ құндылық бағдарларға, құқықтық нұсқауларға негізделген құқық, құқықтық шындық туралы идеялар, теориялар, түсініктер, сезімдер, әдеттер жүйесі [5, 20 б.].

Жалпы кең қабылданған түсінікте, құқықтық сана – адамдардың білімінің заңдық қорына негізделген қоғам сананың ерекше формасы ретінде қоғам мүшелерінің танымдық ойлау процестерін сипаттайтын, тарихи дамудың барлық кезеңдерінде қоғамның ұжымдық болмысын қайта құрудың өнімі ретінде көрінетін қоғам мүшелерінің мінез-құлық ерекшеліктерінің негізгі реттеуші элементі ретінде әрекет етеді; сондай-ақ ұжымдық дамудың қажеттіліктерін дамыта отырып, құқық пен ұжымдық қатынастардың өзара әрекетін қалыптастырады. Н.Г. Яковлева құқықтық сананың құқықтық нормаларды жүзеге асырудың үйлесімділігін бағалау механизмі ретінде сипаттаса, В.М.Сырыхтың пікірінше құқықтық сананың қалыптасу мен дамуы: құқықтық нормалар мен заңдарға, билік құрылымындағы азаматтардың заңды әрекеттеріне, құқық қорғау органдарына және олардың қызметіне және азаматтардың заңды әрекеттеріне тәуелді шарттарда анықталады [6, 80 б.].

Кейбір америкалық ғалымдардың пікірінше, құқықтық сана анықтамасы құқықтық сананы жасаушы және жүзеге асырушы ретінде заңгерлердің қызметін қарастырады. Құқықтық сана – қоғамда саналы немесе бейсаналы түрде құқықпен, саясатпен, әлеуметтік өмірмен, тарихпен және әділеттілікпен байланысты құндылықтардың қабылдануын білдіреді. Паунд құқықтың өзін-өзі қамтамасыз ететін ұғымдар жиынтығы ретінде емес, оның қоғаммен байланысы арқылы қарастыру керектігін атап көрсетеді. Осы тұста ең маңызды мәселе – «кітаптағы заң» мен «әрекеттегі заң» арасындағы «айырмашылықты» ашу маңызды. Құқықтық нормалардың тиімділігін арттыру үшін жазбаша құқықтық нормалар үнемі қайта қаралып, оларды әлеуметтік шындыққа бейімдеу арқылы олқылық жойылып отырылуы қажет [1, 56-60 бб.].

Ғылыми әдебиеттерде мемлекеттің жалпы құқықтық нормалары мен ережелерін сақтайтын, негізгі қызметі әлеуметтік маңызды позитивті тұлғаны қалыптастыру әлеуметтік ортаны білдіретін «тәрбиелік әлеуметтік орта» термині көбірек қолданыла бастады. Бұл тұжырымдамаға

сәйкес, әлеуметтік ортаның әсерінен азаматтардың белгілі бір жеке қасиеттері қалыптасады, белгілі бір әлеуметтік орта үшін маңызды ережелер мен нормалар игеріледі. Азаматтардың құқықтық әлеуметтенуімен байланысты тұлғаның қалыптасуы, әлеуметтік қатынастардың өзгеру процесімен бірге жүреді. Құқықтық сипаттағы тетіктер мен әлеуметтік реттеу әдістерінің тікелей өзара іс-қимылы азаматтардың құқықтық санасының өсуіне, әртүрлі құқықтық қызметтің дамуына, сондай-ақ тұтастай алғанда құқықтық мәдениеттің қалыптасуына ықпал етеді [7, 92-бет].

Ақпараттық технологиялар азаматтардың құқықтық санасын дамытуда жаңа мүмкіндіктер ашты. Ақпараттық қоғамға көшумен құқықтық санаға әсер ететін БАҚ, құқықтық білім беру, тұлғааралық қарым-қатынас секілді құқықтың дәстүрлі факторлармен қатар әртүрлі ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуымен және жетілдірілуімен байланысты жаңа факторлар (интернет форумдары, интернет – конференциялар, вебинарлар, мәліметтер базасы, электронды басылымдар) пайда болды [8, 1 б.]. Ақпараттың қоғамның негізгі талаптарының бірі ретінде ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы: заң шығару процесінде, мемлекеттік істерді басқаруда және мемлекеттік аппараттың қызметіне қоғамдық бақылауды жүзеге асыруда, тұлғаның әлеуметтік белсенділігін арттыруда, азаматтық қоғам мен мемлекет арасында тікелей және кері байланыс жасайтын өзара әрекеттесу процестерін жетілдіру қызметтері іске қосылды [5, 17 б.]. Ақпараттық қоғамға көшу кезінде құқықтық санаға әсер ететін әртүрлі ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы мен жетілдірілуіне байланысты жаңа факторлар пайда болады: интернет, мобильді технологиялар, әртүрлі мамандандырылған бағдарламалық өнімдер, мәліметтер базасы, аналитикалық және сараптамалық жүйелер және т.б.) [5, 9 б.].

Қоғамның ақпараттандырылуы (ақпараттың жалпыға қолжетімділігі, ақпараттың дербес шешімдерді табудың негізі ретіндегі ақпарат, азаматтардың ақпаратты іздеу, өндіру және тарату мүмкіндіктерін кеңейту, ақпараттың техникалық базасы мен техникалық-коммуникациялық желілерін дамыту), интерактивті ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың дамуы, қоғам мен әлеуметтік топтардың өзара әрекеттесуі мен саяси еркін

білдірудің жаңа коммуникациялық мүмкіндіктері құқықтық сананың дамуына әсер ететін факторлар болып табылады [8, 10 б.]. Қазіргі қоғамда ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар қоғамдағы психологиялық және идеологиялық әсер етудің күшті құралына айналды. Ақпараттық қоғамдағы басты күрделі мәселелердің бірі – ақпараттың таралуының аумақтық шекарасының нақтысыздығынан ақпараттың ағымдарын заңнамамен толық реттеу және қадағалау мүмкін еместігі. Дегенмен, ақпараттық қоғамда құқықтық сананы қалыптастырудың жекелеген мәселелерін: үгіт-насихат, құқықтық сауаттылық, электронды коммуникациялардағы алғашқы дағдыларды дамыту және т.б. секілді қызметтер арқылы шешуге болады.

Жалпы, құқық саласында ақпараттық технологияларды интеграциялау мемлекеттің құқық жүйесіне және құқықтық реттеуде төмендегідей нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді: қолданыстағы құқықтық нормалардың тәжірибеде жүзеге асатын әлеуметтік ортаны қалыптастыру, қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру және құқықтық сана деңгейін арттыру; тұтастай алғанда мемлекеттің құқықтық жүйесінің заңнамасы жасаудың сапалы жаңа деңгейіне көшу. [8, 11 б.] Құқықтық сананың деңгейіне ақпараттық технологиялардың ықпал ету тиімділігін арттыру және құқықтық мәдениетті қалыптастыру мақсатында ақпараттық технологияларды пайдалану саласында ойластырылған мемлекеттік саясат және сапалы құқықтық ақпарат қажет.

Қазіргі қоғамның құқықтық санасының кең тараған маңызды белгілері: азаматтардың басым көпшілігінің құқықтық сауатсыздығы; қоғамда заң шеңберінен тыс әрекеттерді жасауға бейімділік; заңнан тыс қызмет ету үрдісі; этатизм, яғни, қоғамдық өмірде мемлекеттің белсене араласуы; құқықтық сананың тарихи жетілмегендігі, құқықтық жүйесі дамыған еуропалық мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің құрамдас бөліктерін көшіру және еліктеу көріністері [6, 12-13 б.].

Құқықтық сананың белгілері мен ерекшеліктерін қорытындылай келе, құқықтық сананың бүкіл қоғамдық жүйенің жұмысына реттеуші ықпалы бар деп айтуға болады. Ал Қазақстанның құқықтық санасына әсер ететін факторларды ақпараттық әсерлер призмасы арқылы жаңа зерттеулер жүргізуді қажет етеді.

Ақпараттық қоғамның талаптарының бірі ретінде азаматтық қоғам мен

мемлекеттің өзара әрекеттесу арқылы, қоғам мүшелерінің өзара және мемлекеттік құрылымдармен тұрақты және жедел байланысының мүмкіндігі құқықтық сананың дамуына оң әсер етеді. Ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану кезіндегі ақпараттық қоғамдағы мемлекеттік басқарудың құқықтық ықпалы мейлінше ашық, орталықсыздандырылған және шешім қабылдау уақытының қысқаруы, дамыған кері байланысымен сипатталады [8, 23 б.]. Мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығы және азаматтардың және қоғамдық ұйымдардың мемлекеттік ақпараттық ресурстарға қолжетімділігі принципі электрондық мемлекеттік басқарудың қызметінің негізгі талаптары.

**Ақпараттық қоғам жағдайында
Қазақстанда құқықтық сананы
қалыптастыруға бағытталған
бағдарлар**

Қазіргі таңда, мемлекеттік саясаттың нақты бағыттарын айқындау және әлеуметтік даму бағдарламаларын әзірлеуде ақпараттық технологиялардың құқықтық санаға әсерін зерттеу, және бұл құбылыстың оң және теріс жақтарын анықтау, сондай-ақ құқықтық санаға оң әсер ететін факторларды күшейту, әртүрлі теріс нәтижелер тудыратын факторларды азайту қызметтері маңызды мәнге ие. Жаңа ақпараттық қоғамның дамуы заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына, ақпараттың адами, материалдық, физикалық ресурстармен қатар ақпараттың дұрыс қолданылуымен тікелей байланысты. Қоғамның барлық саласында ақпараттық прогрестің жетістіктерінің жылдамдығы артуымен бұл құбылыс қоғамдық қатынастардың бірнеше салаларында жаңа бір форматының – электронды түрінің қалыптасуына әсер етті. Соңғы жылдары елімізде ақпараттық қоғам жағдайында басқарудың электрондық нысандарын енгізуге басымдылық берілуде. Ақпараттық қоғамдағы күрделі өзгерістер ақпараттық-коммуникациялық жүйелерді пайдалануға негізделген мемлекеттік қызметтің: атқарушы биліктің («электрондық үкімет»), парламенттік («электрондық парламент») және сот органдарының («электрондық сот төрелігі») қызметі секілді ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен қызметтің жаңа тәсілі қолданыла бастады.

Елімізде ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, халыққа құқықтық білім

беру тәжірибесін қайта жаңғырту, бұл процеске информатика және құқық, психология саласындағы мамандарды тарту, сондай-ақ, құқықтық білім берудің мүмкіндігін арттыру, қоғамдық бірлестіктерге, педагогикалық ұжымдарға және белсенді азаматтарға құқықтық білім беруге арнайы бағытталған интернет-сайттар мен порталдарды, әртүрлі оқу компьютерлік бағдарламаларын және т.б. құруға бастамашылық жасау және қолдау көрсету арқылы оң нәтижеге қол жеткізуге болады. Сондай-ақ, қоғамда ақпараттық технологиялар арқылы зиянды ақпаратты таратуға мемлекеттік бақылауды күшейту үшін азаматтарды психикалық денсаулығына, моральдік және рухани дамуына зиян келтіретін, құқықтық сананың деформациясын тудыратын ақпараттан қорғауға бағытталған заңдардың болуы ақпараттық қоғам форматының қажеттілігі.

Мемлекеттік органдар интернет желісінің жұмыс істеуіне мемлекеттік органдардың қатысу қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және ақпараттық қауіпсіздік құралдарын таңдау құқығын сақтауы тиіс мемлекеттік емес субъектілер үшін ақпаратты қорғауға жағдай жасауға міндетті. Қазақстан Республикасында құқық жүйесіндегі реформалардың негізге мақсаты заң үстемдігін жақсартуға бағытталған шаралар болып табылады. Елімізде ақпараттық қоғамның талабына сәйкес ақпараттар ағымын реттеу, бақылау, ақпараттандыру қызметі және ақпаратты басқаруды жетілдіру мәселелері бойынша бірқатар заңдар, Президент жарлықтары, ҚР Үкіметінің қаулылары қабылданды. Бұл жаңа шаралардың арасында Қазақстан Республикасында ақпараттық кеңістік қызметін реттеуге байланысты маңызды екі бағдарламаны атап өтуге болады. Бұл құжаттар: Қазақстан Президенті Қ.Тоқаевтың 2023 жылғы 20 наурыздағы № 145 қаулысымен қабылданған Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысымен қабылданған 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы [9, 77 б.].

Бұл құжаттардың біріншісі – Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы – еліміздегі ақпараттық сала қызметін дамуына бағытталған, ақпараттық кеңістіктің ашықтығы мен бәсекеге қабілеттілігін реттейтін қағидаттар жүйесін құрайды. Сонымен бірге, Ақпараттық доктрина мемлекет пен қоғамның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін және халықтың

мүддесіне сай жүргізілетін идеялық-құндылық бағдарларды қамтиды. Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы: отандық ақпараттық кеңістіктің ағымдағы жағдайына талдау жасау, ақпараттық кеңістікті дамыту әдістері, ақпараттық саясатты одан әрі жетілдіру, отандық ақпараттық контенттің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және сапасын арттыру, отандық ақпараттық кеңістікті құндылықтық тұрғыдан толықтыру секілді қызметтерді қамтиды. Қазақстан ақпараттық қоғам жағдайында түрлі ақпараттық көздер арқылы жететін ақпараттар ағымын реттеу қызметі жалпыадамзаттық құндылықтар ұстанымдарына сәйкес келетін және қоғам мүшелерінің негізгі құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған идеяларға негізделуі тиіс. Мемлекеттік ақпараттық саясат ұлттық құндылықтарды ұстануға бағытталғанын атап өткен жөн. Оның ішінде ең маңыздылары: тәуелсіздік пен патриотизм және әділеттілік пен заңның үстемдігі. Ақпараттық Доктринада азаматтардың құқықтық мәдениетін үнемі жетілдіріп отыру арқылы азаматтарда құқықтық тәртіп дағдысын қалыптастыру, сонымен қатар, цензураға тыйым салу және азаматтық жауаптылық арқылы сөз бостандығын қамтамасыз ету секілді негізгі мақсаттар атап өтілген [10].

Еліміздегі ақпараттық кеңістіктегі ақпараттар қызметін реттеуге байланысты екінші құжат – 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы. Бұл тұжырымдаманың негізгі мақсаттары: ақпараттық кеңістіктің ағымдағы жағдайы, халықаралық тәжірибеге шолу, цифрлық трансформацияның іске асырылуы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және киберқауіпсіздік салаларын дамыту жағдайы, дамудың негізгі қағидаттары мен тәсілдері, нысаналы индикаторлар және күтілетін нәтижелерді (қағидаттар, тәсілдер, цифрлық трансформация, деректерді басқару, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту, киберқауіпсіздік) қамтитын алты бөлімнен тұрады. Аталған концепция аясында 2023 жылы Қазақстан Республикасының “электрондық үкіметінің” архитектурасын жаңғырту жоспарланды және бірнеше салалар цифрландыру арқылы электрондық форматқа көшірілді. (мектепке дейінгі ұйымдарға бірыңғай цифрлық кезек; әскерге шақырудан босату немесе уақытша кейінге қалдыру рәсімін автоматтандыру; тұрғын үй алуға цифрлық

кезек; онлайн режимінде еңбек шарттарын жасасу; мобильді қосымшада жеке тұлғалар үшін кедендік декларациялау және т.б.). Концепцияда көрсетілген шараларды жүзеге асырудың негізге мақсаты азаматтар мен бизнес өкілдерінің қызметін оңтайландыруға, әртүрлі деңгейдегі құжаттармен жұмыс жасау сатыларында уақыт үнемдеуге бағытталған [11].

Қазақстандық ғалым Ғ.Әбсаттаровтың пікірінше, Қазақстан халқының құқықтық санасын дамытуда бірнеше жұмыстар атқарылуы тиіс: біріншіден, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам негіздерін қалыптастырудағы нақты саяси-құқықтық мәселелермен байланысты деректер ағымының сапасын өзгерту қажет; екіншіден, кадрлық мәселелерді шешу кезінде лауазымды тұлғалардың қолданыстағы заңнама мен елдің құқықтық саясатының негіздерін білуі талап етілуі керек; үшіншіден, халықтың құқықтық ақпараттандыруда ынталандыру жұмыстарын өзгерту қажет [12, 232 б.]. Сонымен бірге, құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы дамыту, қоғамдағы заңдылықты нығайту, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету және адамгершілік атмосфераны құру тұрғысынан үлкен рөлге ие. Жалпы қоғамдағы құқықтық мәдениеттің төмен деңгейінің негізгі себептерінің бірі - азаматтардың мемлекеттік істерді басқару процестерінен алшақ екендігімен де байланыстыруға болады [13, 19 б.].

Қорытынды

Жаһандану процесінің бір нәтижесі ретінде ақпараттық қоғам қоғам өмірінің барлық саласын дерлік өзгерістер енгізді. Жаһандық кезеңі ақпарат ағамының жылдамдығымен қоғамдарға жаңа құбылыстардың ағымымен сипатталады. Ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тек құқықтық институттардың қызметі ғана емес, құқықтық ойға да әсер етіп, құқықтық сананың жаңаша даму сатысына жетуне, жалпыға бірдей құқықты түсінудің дамуына ықпал етеді.

Кеңестік дәуірде марксистік саяси-құқықтық идеологияның үстемдігі кезінде қоғамдық санаға тиісті көңіл бөлінбегені тарихтан белгілі. Қоғамдық болмыс пен қоғамдық сананың арақатынасы туралы мәселе қоғамдық болмыстың пайдасына шешіліп қоғамдық сана әрқашан қоғамдық болмыстың дамуынан арта қалып отырды. Кеңестік кезеңде еліміздегі мемлекеттік-құқықтық құбылыстар марксистік-лениндік әдіснама тұрғысынан зерттелсе, қазіргі заманғы қоғамымызда мемлекеттік-

құқықтық құбылыстар: бірлік, үйлесімділік, келісім, төзімділік және т.б. сияқты ұғымдарға негізделген жалпы адамзаттық құндылықтар теориясына тұрғысынан зерттеледі. Еліміздегі тәуелсіздік алғаннан кейін кезеңдерде жүргізілген құқықтық реформалар нәтижесінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі қызметі едәуір жақсарып, азаматтардың сот органдарына деген сенімі қалыптаса бастады [14, 203-204 б.]. Бұл құбылыс қоғамдағы құқықтық сананың жаңа бір сипатын қалыптасуына негіз болды.

Заңдылықты нығайтудың басты құралдарының бірі азаматтарда жоғары дамыған құқықтық сана мен азаматтық борыш сезімін қалыптастыру және халықты құқықтық тәрбиелеуден бастау алады. Халықтың құқықтық санаға назарын арттыру жұмысы тек заңдылықты одан әрі нығайту міндетімен ғана емес, сондай-ақ елді жаңғырту жағдайында қоғамның әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерінің барлық саласының дамытумен қатар жүзеге асады. Яғни, ғылыми-техникалық прогрестің, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының, халықтың саяси белсенділігі, сондай-ақ, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қанағаттандыру мен қорғауға назар аударумен қатар, қоғамдық тәртіпті, ұйымдасқан және тәртіпті қамтамасыз етуге қойылатын талаптардың артуын талап етеді. Мұның бәрі мемлекеттің заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту жөніндегі жұмысының, оның ішінде қазақстандық адамдардың құқықтық сана деңгейін арттыру жөніндегі идеялық-тәрбие жұмысының әлеуметтік-саяси маңыздылығын көрсетеді [12, 170-171 б.].

Құқықтық ақпарат көздері азаматтарға құқықтық ақпаратты өз қызметінде тиімдірек алуға және пайдалануға мүмкіндік береді. Құқықтық ақпаратты қолдану процесінде азаматтар өздеріне қажетті: құқық ұғымдары, заң органдарының қызметі, құқықтық механизмдердің қызметі секілді құқықтық мазмұндағы ақпараттарды алады. Құқықтық сананы қалыптастыруда, азаматтарды құқықтық тәрбиелеуде және құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруда құқықтық ақпаратты оңтайлы пайдалану өте маңызды роль атқарады. Бұл қызметтер қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін шешуде азаматтардың әлеуметтік белсенділігінің деңгейін арттыруға көмектеседі. [7, 12 б.]. Еліміздегі соңғы жылдары жүргізіліп жатқан жаңа өзгерістер – телекоммуникациялар мен ақпараттық технологиялардың жалпы

қолжетімділігі құқықтық ақпаратты алу мен түсінудің бұрын қолданылған әдістерін заманауи, жылдамырақ және ыңғайлырақ әдістерге ауыстыруды жүзеге асыруы ақпараттық қоғам талаптарына сәйкес екендігін білдіреді.

Ақпараттық қоғамда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы заң жүйесіне де оң әсерлерімен қатар теріс әсерлерімен өзгерістер алып келді. Ақпараттық қоғамда ақпаратты және интернетті қолдану сауаттылығын және қауіпсізділігін қамтамасыз ету мақсатында заңдардың қызметімен қатар, өскелең ұрпақты, ақпараттық этика аясында виртуалды әлемде мінез-құлық ережелерін тәрбиелеуге басымдық берілу, құқық пен информатиканың белгілі бір нормативтік актілер бойынша ынтымақтастығын дамыту қажеттілігі, сондай-ақ жеке және құқықтық өлшемдерді де зерттеу керек. Сондай-ақ, құқықтық санаға әсер ететін ақпараттық қоғамдық қатынастарды мемлекет заңнамасымен құқықтық реттеу мүмкіндігін арттыру, барлық ақпараттық ресурстың құқықтық табиғатын талдау, осыған қатысты заңнаманы жетілдіру бойынша жұмыстарды жүргізу ақпараттық қоғамның қызметіндегі негізгі қажеттіліктері болфп саналады.

Қаржыландыру

Мақала ҚР ҰЖБМ Ғылым комитетінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында әзірленген (№BR21882209 «Қазақстандағы бұқаралық санаға ақпараттық-идеологиялық ықпалдар: тәуекелдер мен мүмкіндіктер»).

Әдебиеттер тізімі

- 1 Аққабай Fehmiye Ceren. Hukuk Bilinci Çalışmalarının Bakiyesi // *Atılım Üniversitesi Yayınları*. – 2020. – 1. Cilt. Ankara. – S. 55-75.
- 2 Yüksel Murat. Hukuk Kültürü // *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. – 2003. – Cilt: VII. – Sayı: 1-2. – S. 283-312.
- 3 Mehmet Yüksel. Modern Toplumda Hukuk Kültürü // *Culture of Law in Modern Societies. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*. – 2013. – Cilt 8. – Sayı Özel. – S. 3239-3264.
- 4 Лебедева Н.Н. Правовая культура личности и Интернет // Теоретический аспекттема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.01/ кандидат юридических наук. – 2004 // [Электронды ресурц] URL: <https://www.dissertat.com/content/pravovaya-kultura-lichnosti-i-internet-teoreticheskii-aspekt/read> (Қаралған күні: 15.09.2024)
- 5 Надыгина Е.В. Теоретико-правовой анализ влияния информационных технологий на

правосознание // Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.01. кандидат юридических наук. – 2007 // [Электронды ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/teoretiko-pravovoi-analiz-vliyaniya-informatsionnykh-tehnologii-na-pravosoznanie> (Қаралған күні: 04.09.2024)

6 Волик К.Б., Мартыненко Б.К. Факторы, исторически повлиявшие на формирование национального характера (менталитета) русского народа // *Юридические Науки*. – 2024. – № 8. – С. 78-85.

7 Малхасян А.Т. Правовое сознание современной российской молодежи в условиях информационного общества // *Вестник Поволжского института управления*. – 2023. – №4. – Том 23.

8 Буклова З.К. Правосознание в современном информационном обществе: теоретико-правовой анализ // [Электронды ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/pravosoznanie-v-sovremennom-informatsionnom-obshchestve> (Қаралған күні: 30.08.2024)

9 Исаева М.И., Исабаева Н.М., Шимаева С.М., Ешпанова Д.Д. Цифрлық түркі әлемі және Қазақстанның ақпараттық дискурсы // *Адам әлемі*. – 2024. – № 1 (99). – Б. 73-81.

10 Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы. Қазақстан Президенті Қ.Тоқаевтың 2023 жылғы 20 наурыздағы № 145 қаулысы // [Электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000145> (Қаралған күні: 25.09.2024)

11 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы // [Электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269/compare> (Қаралған күні: 15.08.2024)

12 Абсаттаров Г. Право. Политика. Сознание. – Алматы. – Ғылым. – 2016.

13 Sartaeв S.A., Smanova A.B. Kalshabayeva M.Zh. Factors Affecting the Formation And Development of Legal Consciousness In The Republic of Kazakhstan // *Journal of Actual Problems of Jurisprudence*. – 2019. – No1 (89).

14 Сабикенов С. Конституция Республики Казахстан и проблемы модернизации правосознания казахстанского судейского общества в современных условиях // *Труды академика Салахидена Сабикенова по общей теории права*. – I Том. – Алматы. – Издательство «Жеті Жарғы». – 2009.

Transliteration

1 Akçabay Fehmiye Ceren. Hukuk Bilinci Çalışmalarının Bakıyesi [The Balance of Legal Awareness Studies] // Atılım Üniversitesi Yayınları. – 2020. – 1. Cilt. Ankara. – S. 55-75. (in Turkish)

2 Yüksel Murat. Hukuk Kültürü [Legal Culture] // *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. – 2003. – Cilt: VII. – Sayı: 1-2. – S. 283-312. (in Turkish)

3 Mehmet Yüksel. Modern Toplumda Hukuk

Kültürü [Legal Culture in Modern Society] // *Culture of Law in Modern Societies*. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi. – 2013. – Cilt 8. – Sayı Özel. – S. 3239-3264. (in Turkish)

4 Lebedeva N.N. Pravovaja kul'tura lichnosti i Internet [Legal culture of the individual and the Internet] // *Teoreticheskij aspekt tema dissertacii i avtoreferata po VAK RF 12.00.01/ kandidat juridicheskikh nauk*. – 2004 // [Jelektronny resurs] URL: <https://www.dissercat.com/content/pravovaya-kultura-lichnosti-i-internet-teoreticheskii-aspekt/read> (Qaralğan kuni: 15.09.2024) (in Russ)

5 Nadygina E.V. Teoretiko-pravovoj analiz vlijanija informacionnykh tehnologij na pravosoznanie [Theoretical and legal analysis of the influence of information technologies on legal consciousness] // *Tema dissertacii i avtoreferata po VAK RF 12.00.01. kandidat juridicheskikh nauk*. – 2007 // [Jelektronny resurs] URL: <https://www.dissercat.com/content/teoretiko-pravovoi-analiz-vliyaniya-informatsionnykh-tehnologii-na-pravosoznanie> Qaralğan kuni: 04.09.2024) (in Russ)

6 Volik K.B., Martynenko B.K. Faktory, istoricheski povlijavshie na formirovanie nacional'nogo haraktera (mentaliteta) russkogo naroda [Factors that historically influenced the formation of the national character (mentality) of the Russian people] // *Juridicheskie Nauki*. – 2024. – № 8. – С. 78-85. (in Russ)

7 Malhasjan A.T. Pravovoe soznanie sovremennoj rossijskoj molodezhi v uslovijah informacionnogo obshhestva [Legal consciousness of modern Russian youth in the context of the information society] // *Vestnik Povolzhskogo instituta upravlenija*. – 2023. – №4. – Том 23. (in Russ)

8 Buklova Z.K. Pravosoznanie v sovremenном informacionnom obshchestve: teoretiko-pravovoj analiz [Legal consciousness in the modern information society: theoretical and legal analysis] // [Jelektronny resurs] URL: <https://www.dissercat.com/content/pravosoznanie-v-sovremennom-informatsionnom-obshchestve> Qaralğan kuni: 30.08.2024) (in Russ)

9 Isaeva M.I., Isabaeva N.M., Shimaeva S.M. Eshpanova D.D. Cifirlyq turki alemi zhane Qazaqstanyn aqparattyq diskursy [The Digital Turkic World and Kazakhstan's Information Discourse] // *Adam alemi*. – 2024. – № 1 (99). – B. 73-81. (in Kaz)

10 Qazaqstan Respublikasynyn aqparattyq doktrinasy. Qazaqstan Prezidenti Q.Toqaevtyn 2023 zhylygy 20 nauryzdagy № 145 qaulysy [Information doctrine of the Republic of Kazakhstan. Resolution No. 145 of the President of Kazakhstan K. Tokayev dated March 20, 2023] // [Jelektronny resurs] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000145> (Qaralğan kuni: 25.09.2024) (in Kaz)

11 2023-2029 zhyldarga arналған cifirlyq transformacija, aqparattyq-kommunikacijalyq tehnologijalar salасыn zhane kiberqaupisizdiktі damyту tuzhyrymdamasy. Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2023 zhylygy 28 nauryzdagy № 269 qaulysy [Concept of digital transformation, development of the field of information and communication technologies and cyber security for 2023-2029. Resolution No. 269 of the Government of the

Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023] // [Jelektromdy resurs] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269/compare> (Qaralghan kuni: 15.08.2024) (in Kaz)

12 Absattarov G. Pravo. Politika. Soznanie [Right. Politics. Consciousness]. – Almaty. – Qylym. – 2016. (in Russ)

13 Sartaev S.A., Smanova A.B. Kalshabayeva M.Zh. Factors Affecting the Formation And Development of Legal Consciousness In The Republic of Kazakhstan // Journal of Actual Problems of Juris-

prudence. – 2019. – No1 (89).

14 Sabikenov S. Konstitucija Respubliki Kazahstan i problemy modernizacii pravosoznanija kazahstanskogo sudejskogo obshhestva v sovremennyh uslovijah [The Constitution of the Republic of Kazakhstan and the problems of modernization of legal consciousness of the Kazakh judicial society in modern conditions] // Trudy akademika Salahidena Sabikenova po obshhej teorii prava. – I Tom. – Almaty. – Izdatel'stvo «Zheti Zhargy. – 2009. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Мейрамкул Ибадуллаевна Исаева

ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, miraisa777@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3207-2706

Дина Далабаевна Ешпанова

жетекші ғылыми қызметкер, доцент, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, d.yehpanova@inbox.ru, ORCID: 0000-0003-3207-2706

Гульмира Жеделбаевна Көбегенова

аға оқытушы, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан, gulmira.robegenova@yu.edu.kz, ORCID: 0009-0002-2310-1253

Назгул Ақылбековна Исабаева

доцент, Ерзинджан Биналы Йылдырым Университеті, Ерзинжан, Түркия, nazgul.isabayeva@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9143-0895

Мейрамкул Ибадуллаевна Исаева

научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК Алматы, Казахстан, miraisa777@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3207-2706

Дина Далабаевна Ешпанова

доцент, ведущий научный сотрудник, Института философии, политологии и религиоведении, Алматы, Казахстан, d.yehpanova@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-2731-6510

Гульмира Жеделбаевна Көбегенова

старший преподаватель, Каспийский Университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова, Ақтау, Казахстан, gulmira.robegenova@yu.edu.kz, ORCID: 0009-0002-2310-1253

Назгул Ақылбековна Исабаева

доцент, Ерзинджанский Университет им. Биналы Йылдырым, Ерзинжан, Түркия, nazgul.isabayeva@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9143-0895

Meiramkul Issayeva

PhD, Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religion, Almaty, Kazakhstan, miraisa777@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3207-27066

Dina Yeshpanova

Associate Professor, Leading Researcher, Doctor of Philosophical Sciences, Institute of Philosophy, Political Science and Religion, Almaty, Kazakhstan, d.yehpanova@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-2731-6510

Gulmira Kobegenova

Senior Lecturer, Sh. Yesenova Caspian University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan, gulmira.robegenova@yu.edu.kz, ORCID: 0009-0002-2310-1253

Nazgul Isabayeva

Associate Professor, Erzincan Binalı Yıldırım University, Erzincan, Turkey, nazgul.isabayeva@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9143-0895